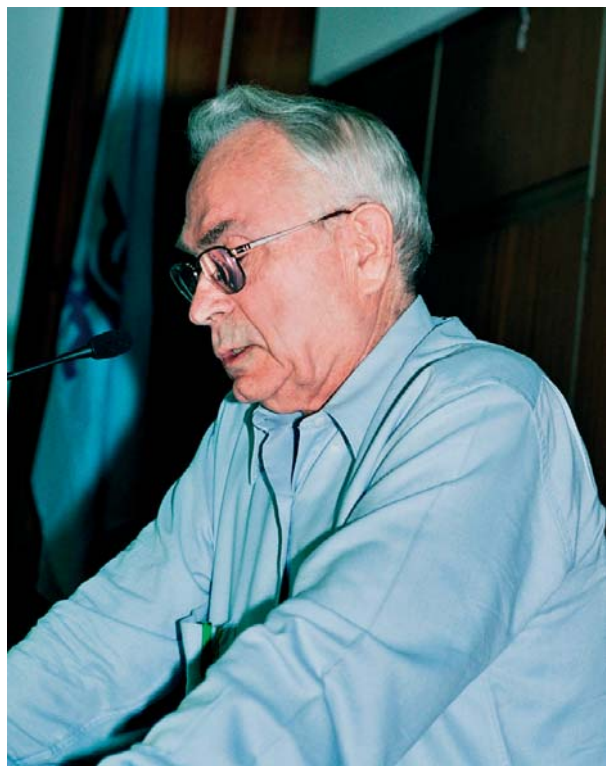

הערבים בישראל

השופט (בדימ') תאודור אור

שנה לדין וחשבון של ועדת החקירה הממלכתית לחקר אירועי אוקטובר 2000

العرب في اسرائيل

קרן קונרד אדנאואר
תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי

אוניברסיטת תל-אביב
מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה

**שנה לדין וחשבון של ועדת החקירה הממלכתית
לחקר אירועי אוקטובר 2000**

השופט (בדימ') תאודור אור

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי נוסדה ב-2004 על ידי קרן קונרד אדנאואר ואוניברסיטת תל-אביב וכחלק ממרכז משה דיין לחקר המזרח התיכון ואפריקה. היא מהווה המשך והרחבה של התכנית לחקר הפוליטיקה הערבית בישראל שקמה על ידי קרן אדנאואר ואוניברסיטת תל-אביב ב-1995. ייעודה של התכנית הוא להעמיק את הידע וההבנה של יחסי יהודים-ערבים בישראל באמצעות מחקר, פרסומים ותיעוד.

הערבים בישראל
עורך: אלי רכס

שנה לדין וחשבון של ועדת החקירה הממלכתית לחקר אירועי אוקטובר 2000

השופט (בדימ') תאודור אור

קרן קונרד אדנאואר

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי

אוניברסיטת תל-אביב

מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה

The Arabs in Israel

Editor: Elie Rekhess

A Year to the State Investigative Commission on the October 2000 Events

Justice (ret.) Theodor Or

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי
אוניברסיטת תל-אביב
רמת אביב, תל אביב 69978
טל: 03-6409991
פקס: 03-6406046
E-mail: arabpol@post.tau.ac.il

ISBN: 965-90773-0-0

© כל הזכויות שמורות
אוניברסיטת תל אביב, 2004
תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי

עימוד ממוחשב והבאה לדפוס: מיכל סמו־קובץ, המשרד לעיצוב גרפי
עריכה לשונית: אהרן ברגר
עיצוב עטיפה: יעל כפיר, המשרד לעיצוב גרפי
הדפסה: בית הדפוס של אוניברסיטת תל-אביב

דברי פתיחה

אלי רכס

חוברת זאת מכילה את נוסח ההרצאה שנשא השופט (בדימ') תאודור אור באוניברסיטת תל-אביב ב-1 בספטמבר 2004 במסגרת תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי וכן את דברי הפתיחה שנשאתי כהקדמה לדבריו.

שנים רבות היו מי שערערו על עצם העיסוק בנושא של הערבים בישראל בכלים של מחקר היסטורי. הם נמקו זאת בנימוקים שונים, כגון "זה מוקדם מדי", "אין פרספקטיבה עמוקה דיה", ואכן, מי שמתבונן במדף הספרים, העבודות והמחקרים על האוכלוסייה הערבית מלפני 20-30 שנה, מתרשם מדלות החומר המחקרי דאז.

כיום המגמה התהפכה על פיה: ישנה פריחה מרשימה בהיקף ובסוגי המחקר העוסק בסוגיות שונות בחיי האוכלוסייה הערבית, וזאת על פי שני חתכים עיקריים:

- במימד המהותי: לא רק ניתוח לינארי של מגמות התפתחות היסטורית או תמורות חברתיות-כלכליות כאלו או אחרות, אלא עיסוק בעניינים מהותיים העומדים ביסוד אופייה הלאומי של מדינת ישראל כמדינה יהודית ומעמדו של המיעוט הלאומי הערבי בתוכה. אלה עניינים שהעיסוק בהם היה בחזקת טאבו, לבטח בשני העשורים הראשונים לקיום המדינה.
- המימד האחר נוגע לדיסציפלינה האקדמית: ההיסטוריונים מטפלים כיום בנושא ובצדד אנשי מדע המדינה, פסיכולוגים חברתיים, סוציולוגים, אנתרופולוגים, גאוגרפים, אנשי המשפט, הסטטיסטיקה והדמוגרפיה.

זאת ועוד: פירות המחקר אינם רק נחלתם של גופי מחקר אקדמיים: גם שורה ארוכה של גופים חוץ-אקדמיים הניבו, וממשיכים להניב, עשרות עבודות ומחקרים הבוחנים היבטים שונים בחיי החברה, הכלכלה, והתרבות של הערבים בישראל. יש ביניהם גופים ממשלתיים – בראשם

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, משרד מבקר המדינה ומשרדי ממשלה מקצועיים למיניהם – וכן ארגונים לזכויות אזרח ואדם דוגמת "עדאלה", וארגונים לא-ממשלתיים אחרים, כמו "סיכוי", יוזמות קרן אברהם, שתי"ל ואחרים. כמי שאוסף בקנאות כל מה שמתפרסם בתחומים אלו, אוכל לומר בכנות שהמדף מתמלא והולך עד כי הפך לספרייה.

אולם אליה וקוץ בה. כאן מזדקרים לעין פרדוקס וקונטרסט בלתי-מובנים לכאורה. ככל שגדל העניין המחקרי-ציבורי בעניינם של הערבים בישראל, חלה נסיגה, או לפחות דריכה במקום, בדרך התמודדותה של מדינת ישראל כמדינה עם הסוגיה המורכבת של המיעוט הערבי.

יכול הייתי לעמוד כאן לפניכם ולצטט עשרות נתונים על הפערים המתרחבים ברמה הכלכלית-חברתית בין יהודים וערבים, על ייצוג היתר של היישובים הערביים במדרג הסוציו-אקונומי של יישובי ישראל – עד כדי שליטה אבסולוטית במדרגות הנמוכות, על הפער בסל החינוך ועוד.

מדוע קיים הדיסוננס הזה – זה נושא להרצאה נפרדת. יחד עם זאת חובה להזכיר את המחיר שההזנחה, ההתעלמות, ההדחקה וההכחשה גובים, במיוחד כאשר תהליכי תסיסה חברתיים-כלכליים חוברים למגמה של התעוררות לאומית המורגשת בעוצמה רבה בקרב האוכלוסייה הערבית בשנים האחרונות. מאוד פופולרי לדבר על השאלה כמה ערבים הצטרפו לארגונים עוינים, ואין להקל ראש בכך. אולם נראה לי חשוב לא פחות לתת את הדעת על הפערים המתרחבים במישור החברתי-כלכלי, השינוי הפוליטי המתחולל ברמה הקונספטואלית ועל התפתחותה של תפיסה עצמית, הרואה בערבים בישראל מיעוט לאומי בעל זכויות קיבוציות. לצערי, תהליך רב-פנים זה עלול להיות הרה אסון. הוא שעמד, בין היתר, ביסוד ההתקוממות של אוקטובר 2000. חשתי אז, כי הכתובת רשומה על הקיר וכי מפלס הזעם של הערבים בישראל גואה. לצערי הרב עוד יותר, אני חש תחושה דומה גם כיום.

אלא שבארבע השנים שחלפו בכל זאת נפל דבר. כוונתי להקמת ועדת החקירה הממלכתית לבירור ההתנגשויות בין כוחות הביטחון ואזרחים ישראלים באוקטובר 2000, שנודעה בשם היושב ראש שלה, השופט תאודור אור. עצם הקמת הוועדה ומסקנותיה מסמלים נקודת מפנה ביחסי מיעוט-רוב בישראל. זאת הפעם הראשונה שגוף ממלכתי ישב על המדוכה ונתן את דעתו באופן כה נרחב ויסודי לשאלת האוכלוסייה הערבית בישראל. ישנה חשיבות מיוחדת לשער הראשון של הרו"ח, הסוקר בצורה המפורטת וגלוית הלב ביותר את המצב החמור שאליו התדרדרו יחסי יהודים-ערבים בישראל, מבלי לנסות לטייח או לחפות על האמת.

העובדה שהדברים נאמרים על ידי גוף רשמי, ועדת בירור ממלכתית שמינה נשיא בית המשפט העליון, על-פי החלטת ממשלת ישראל, מקנה להם משנה תוקף. לא פחות חשובות הן ההמלצות, ובמיוחד סעיפים 12-23 ו-40-43, המציבות את הנושא על סדר היום של המדינה

כנושא "פנימי חשוב ורגיש ביותר", וקוראות לפעולה דחופה בשלושה טווחי זמן: מידי, בינוני וטווח הזמן הרחוק, כאשר היעד הוא השגת שוויון אמיתי לאזרחים הערבים.

שאלת יישום המלצות הדו"ח היא סוגיה העומדת בפני עצמה. אוסיף רק שתכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, על כל גלגוליה הקודמים מאז החלו מכון שילוח ואחר כך מרכז דיין להתעניין בנושא הערבים בישראל, חרתה על דגלה לא להרפות מהטיפול בשאלת השוויון בין יהודים וערבים בכלים שלנו, להעמיק את המחקר האקדמי – כיאה לאכסניה שבה אנו נמצאים, אך גם לא להישאר מנוכרים, זרים ומרוחקים מהקהילה, אלא לנסות ולתרום גם במישור וברמה המעשיים.

כבוד מיוחד לנו שהשופט תאודור אור, יו"ר הוועדה לבירור ההתנגשויות בין כוחות הביטחון ואזרחים ישראלים באוקטובר 2000, נאות לקבל את הזמנתנו ולשאת את דבריו במסגרת תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, וזאת לראשונה מאז פורסם הדו"ח, בספטמבר 2003.

כסלו תשס"ה, דצמבר 2004.

שנה לדין וחשבון של ועדת החקירה הממלכתית לחקר אירועי אוקטובר 2000

הרצאת השופט (בדימ') תאודור אור ביום 1.9.2004
באוניברסיטת תל-אביב

הקדמה

חלפה שנה מאז הוגש הדין וחשבון של ועדת החקירה הממלכתית אשר חקרה את אירועי אוקטובר 2000. חלפו כארבע שנים מאז האירועים הקשים שבהם דן הדין וחשבון. אין ספק, אירועי אוקטובר 2000 היו אירועים טראומטיים, חסרי תקדים בהתפרשותם, בעצמתם ובמאפייניהם. האירועים החלו ביום 1.10.2000, אשר בו פרצו מהומות קשות בעשרות יישובים, כולל ערים, במגזר הערבי. באירועי אותו יום נפגעו שלושה אזרחים בפצעים קטלניים, כתוצאה מירי של המשטרה, ונפצעו רבים. ביום 2.10 החמירו האירועים ותוצאותיהם, וכמהלכו נהרגו שישה אנשים נוספים.

גל האירועים הראשון החל להירגע ביום 3.10, אף כי באירועים באותו יום נהרגו שני אזרחים נוספים. בשלב מסוים, ביום 7.10, לאחר חטיפתם של שלושה חיילים בידי ארגון החיזבאללה, החלו אירועי הפרת סדר במקומות שונים במגזר היהודי, ובחלק מן המקומות התפתחו לעימותים בין יהודים לבין ערבים. במקום אחד (נצרת, ערב יום הכיפורים, 8.10), נהרגו בעקבות עימותים אלה שני אזרחים ערבים, אחד מהם מירי כוחות המשטרה.

האירועים, בעיקר אלה שהתרחשו בתחילת חודש אוקטובר, אך גם בחלק מן הימים שבאו אחרי כן, היו חריגים ויוצאי דופן מכמה בחינות. נטלו בהם חלק אלפים, במקומות רבים בעת ובעונה אחת. עצמת האלימות הייתה קשה וחמורה. הדפוס החוזר במקומות השונים היה של יירודי אבנים מסיבי בידי מתפרעים ערבים אל כלי רכב העוברים בכביש ראשי, עד שנוצר צורך

לסגור צירי תנועה. כוחות משטרה אשר הגיעו למקום כדי להשליט סדר הותקפו גם הם על-ידי מתפרעים. נגד אזרחים יהודים ואנשי כוחות הביטחון הושלכו לעתים בקבוקי תבערה, נורו גולות מתכת שיורו בקלע במהירות גבוהה, וגולגלו צמיגים בוערים. בכמה מקרים אף נורתה אש חיה לעבר יהודים. יהודים הותקפו בדרכים בשל היותם יהודים, ורכושם הושחת. בחלק מן המקרים עמדו חייהם בסכנה, ובמקרה אחד נהרג אזרח יהודי עובר אורח. הוצתו יערות, מכוניות ואף אוטובוס. הושחתו, נבזזו והוצתו בנייני ציבור. הושחתו מתקנים ותשתיות ציבוריים. נעשו ניסיונות לעלות אל עבר יישובים יהודיים ולאיים עליהם. צירי תנועה ראשיים נחסמו לפרקי זמן ממושכים. התנועה אל יישובים יהודיים, בעיקר בגליל, שובשה קשות, ולעתים אף נותקה לפרקי זמן ארוכים. התוקפנות והאלימות אופיינו בנחישות רבה, נמשכו פרקי זמן ארוכים, והתמידו גם כאשר נעשו ניסיונות לבלמם תוך שימוש באמצעים שונים לפיזור המון.

למן תחילתן, המהומות אירעו בו־זמנית עם מהומות קשות שהתרחשו בשטחי יהודה ושומרון ורצועת עזה. מתחילת האירועים הדגישו אישי ציבור בולטים וגורמים פוליטיים במגזר הערבי, חזרו והדגישו כי סמיכות זמנים זו אינה מקרית, וכי היא משקפת יחסי גומלין בין הערבים אזרחי ישראל לבין הפלסטינים שמעבר לקו הירוק. מסר זה הודגש כבר בהחלטת ועדת המעקב של ערביי ישראל ערב האירועים להכריז על שביתה כללית במגזר הערבי. אף שילוב זה, של אירועים חמורים משני צדי הקו הירוק, המתרחשים בו־זמנית, היה חסר תקדים.

והעיקר, האירועים פגעו קשות במרקם החיים שבין יהודים ובין ערבים בישראל. היה בהם הפוטנציאל להפוך לעימות קשה בין שני המגזרים באוכלוסייה.

כבר בפתח הדברים ראוי לזכור ולהזכיר, כי גורמי היסוד לאותם אירועים עדיין עמנו. אם לא יעשו מעשים, אם לא ישונו דברים, עלולים אנו לעמוד בעתיד במצב דומה ואף חמור יותר. לפיכך, בצד חומרתם של האירועים, הם מהווים תמרור אזהרה לגבי העלול לקרות. הם גם גרמו, בלי ספק, לטלטלה עזה אצל כל המעורבים, הן במגזר היהודי הן במגזר הערבי, וכן להבנה שאם לא יעשה לשינוי המצב, צפויים עימותים נוספים אשר אין לצפות את תוצאותיהם. על רקע ההבנה של כל המעורבים לאן דברים עלולים להגיע, נוצר חלון הזדמנויות לחולל מפנה ביחסים שבין המדינה, והרוב היהודי, ובין המיעוט הערבי. יש לנצל את חלון ההזדמנויות, כל עוד הדבר ניתן. ייתכן מאוד שחלון הזדמנויות זה ילך וייצר או ייעלם. יש לנצל את שעת הכושר. אכן, התחושה היא כי קיימת דחיפות בצורך לשנות דברים ולתת מענה לבעיות היסוד. בסופו של דבר, הן הקמת הוועדה, הן ממצאיה, מסקנותיה והמלצותיה – מטרה עיקרית אחת להם: מציאת פתרון למחלוקות ולעימותים בין רוב למיעוט, בין יהודים לערבים בארץ הזאת.

דבררי היום, בכוונתי להביא תזכורת לאירועי אוקטובר ולחלק מן הנושאים שנדונו בדין וחשבון של הוועדה, וכן להעיר כמה הערות נקודתיות הנוגעות לעבודת הוועדה, אשר יחד עמי היו חברים בה השופט האשם ח'טיב ופרופ' שמעון שמיר. ועדות חקירה מדברות בדין וחשבון

שהן מגישות, כפי ששופטים מדברים בפסקי הדין שלהם. את מה שהיה לחברי הוועדה לומר הם כללו בדין וחשבון, המדבר בעד עצמו. לא באתי, על כן, להוסיף או לגרוע מן האמור בדרו"ח בכל הנוגע לתיאור אירועי אוקטובר או הגורמים להם. בדברי היום, המחייבים כמובן אותי בלבד, בכוונתי לתת ביטוי לכמה קשיים שהוועדה עמדה בפניהם בעבודתה; אתיחס גם לכמה תגובות למסקנות הוועדה; כמו כן, אנצל את הבמה שניתנה לי כדי להעלות כמה הרהורים שעלו בי, הן בעקבות הערות ותגובות לדין וחשבון של הוועדה, והן על רקע החלטות שנתקבלו ופעילות שנעשתה, או לא נעשתה, ליישום חלק מההמלצות שנכללו בדרו"ח. אמנם, פרק הזמן של שנה שעבר מאז פרסום הדרו"ח אינו פרק זמן מספיק כדי להגיע למסקנות נחרצות בעניין זה, אך ניתן ללמוד על מגמות ביישום מסקנות הדרו"ח. גם כאן לא תהיה זו מצדי משנה סדורה, אלא הערות נקודתיות בלבד.

הגורמים לאירועי אוקטובר

כללי

בין הגורמים לאירועי אוקטובר, כפי שציינה הוועדה, נכללים גורמי עומק, כאלה אשר השתרעו והצטברו על פני תקופה ארוכה והזינו אנטגוניזם של חלקים נכבדים במגזר הערבי כלפי המדינה ומוסדותיה. חברו בעניין זה בעיות הקשורות בהיות המגזר הערבי מיעוט במדינה, תהליכי רדיקליזציה אידאולוגית-פוליטית במגזר זה, תהליכי הסלמה בהתבטאויות של מנהיגים במגזר כלפי רשויות המדינה ובהפגנות האלימות כלפי גורמים ממסדיים שונים. הדין וחשבון עוסק בכך בהרחבה, כמו גם בטענות בדבר הפליה וקיפוח של בני מגזר המיעוט הערבי. לחלק מגורמים אלה עוד אחזור.

הוזכרו בדין וחשבון גם הגורמים המידיים, אותם זרזים אשר גרמו להתפרצות שאירעה בתחילת אוקטובר. בין אלה נזכרו עליית חבר הכנסת אריאל שרון לביקור בהר הבית ביום 28.9.2000 והתגובות במגזר הערבי על כך; התפרעויות שהתחוללו על הר הבית ביום שישי, 29.9, אשר במהלך פיוזון בידי המשטרה נהרגו שבעה פלסטינים; וכן התנגשויות של תושבים בשטחי יהודה שומרון ועזה עם כוחות הביטחון ביום 30.9, אשר גם כתוצאה מהן נהרגו ונפצעו רבים. בין ההרוגים ביום 30.9 היה גם ילד, מוחמד אל-דורה, אשר מותו הונצח במצלמות טלוויזיה, ולתמונות אלה, אשר שודרו פעמים רבות, הייתה השפעה ניכרת ברחוב הערבי בימים השלושים בספטמבר והאחד באוקטובר. כתוצאה מהאירועים בשלושת הימים האחרונים של חודש ספטמבר 2000, עלה הרף של התגובות והמסרים המסלימים במגזר הערבי.

על רקע כל אלה, באווירה הלוהטת ששררה באותם ימים ברחוב הערבי, החליטה ועדת המעקב על קיום הפגנות ותהלוכות בכל יישובי המגזר הערבי.

אכן, הזכות להפגין מוכרת כזכות יסוד בישראל, ואיש לא יחלוק על קיומה. אך בנסיבות הימים ההם היה קיים חשש ממשי ביותר שההפגנות והתהלכות המתוכננות, אשר לקיום מרביתן לא התקבל רישיון כדין, יגלשו להפרות סדר ולעיימותים עם כוחות המשטרה, אשר יבקשו להחזיר את הסדר על כנו. התפרעויות בנסיבות דומות בעבר הצביעו על כך. התסריט היה מוכר.

לקראת האחד באוקטובר חברו, אם כן, גורמי עומק אחדים לגורמים קצרי טווח, הקשורים באירועים אשר התרחשו בימים שקדמו לתחילת חודש אוקטובר. חיבור זה הזין את האירועים. קיימת מחלוקת בין פרשני אירועי אוקטובר בדבר עצמת ההשפעה של כל אחד מהגורמים על פרוץ המהומות ועל המשכן. לא אעסוק כאן במתן משקל לכל אחד מהם. אציין רק, שכל אחד מהם תרם את תרומתו לכך.

להלן אעסוק רק בחלק מן הגורמים לאירועים ולהתלהטותם. בעשותי כן, כוונתי אינה להזכיר עוולות עבר כדי להדגיש את אשמתם או את תרומתם של גורמים אלה ואחרים לאירועים. הכוונה גם אינה לחדש מחלוקות עבר בדבר זהות הגורמים לאירועים ובדבר מידת השפעתם עליהם. הכוונה היא אחת: ליבונם של הגורמים חשוב כלקח לעתיד, כדי שכל המעורבים ילמדו מגורמי האירועים בעבר כיצד ניתן וצריך למנוע את הישנותם של איומים דומים בעתיד.

הפליה וקיפוח

מבין גורמי העומק, ומבלי להפחית כלל מחשיבות הגורמים האחרים, בכוונתי להתייחס הפעם להפליה ולקיפוח של המגזר הערבי, שבהם עוסק הדין וחשבון. היו שסברו שעל הוועדה היה להתמקד ולעסוק אך ורק באותם גורמים מידיים אשר הביאו לאירועים ובפרטי האירועים עצמם. נשמעה בהקשר זה גם הטענה, כי לא היה זה מתפקידה של הוועדה לעסוק בנושאי ההפליה והקיפוח, שכן לא הם שגרמו לאירועים. על-פי קו מחשבה זה, גורמי הרקע היחידים לאירועים היו התגברות הנטיות להקצנה אידאולוגית-פוליטית במגזר הערבי, וההזדהות של מגזר זה עם הפלסטינים אשר באיו"ש ובעזה במאבקם עם ישראל. אין כמובן להתעלם מן הגורמים האחרים אשר תרמו אף הם את חלקם, אך הניסיון לבטל או להמעיט בערך הגורם הנוסף, גורם ההפליה והקיפוח, לא יצלח.

נאמר על כך בדין וחשבון:

אזרחי המדינה הערבים חיים במציאות שבה הם מופלים לרעה כערבים. חוסר השוויון תועד במספר רב של סקרים ומחקרים מקצועיים, הוא אושר בפסקי דין בהחלטות הממשלה וכן מצא את ביטויו בדרו"חות מבקר המדינה ובמסמכים רשמיים אחרים. אף שרמת המודעות להפליה זו בקרב הרוב היהודי היא לעיתים קרובות נמוכה למדי, בתחושותיהם ובעמדותיהם של האזרחים

הערבים היא תופסת מקום מרכזי. היא מהווה לדעת רבים, הן במגזר הערבי והן מחוצה לו, כולל בקרב גורמי הערכה רשמיים, גורם מתסיס מרכזי (עמ' 33).

אין זה מפתיע שההפליה והקיפוח משמשים גורם מתסיס. כפי שנאמר באחד מפסקי הדין של בית המשפט העליון:

נכונים אנו לשאת בעול ובסבל ובמצוקה אם נדע כי זולתנו – השווה לנו – כמותנו ועימנו; אך נתקומם ולא נשלים במקום בו יקבל זולתנו – השווה לנו – את שאנו לא נקבל.

עקרון השוויון הוא עמנו מאז ראשית ימיה של המדינה, והוא מצא את ביטויו כבר בהכרזה על הקמת המדינה. על-פי עיקרון זה, אסור לרשות ציבורית במדינה להפלות בין שווים, דהיינו לנקוט יחס שונה מבלי שיש לכך הצדקה עניינית. כך כל רשות ציבורית, וקודם כול המדינה עצמה. כך בכל התחומים שבהם המדינה פועלת, ובראש וראשונה בהקצאת משאביה. דין הוא, על כן, בישראל, שאסורה בה הפליה לרעה של בני הציבור הערבי בישראל על רקע השתייכותם האתנית, הלאומית או הדתית.

יוצא, שההפליה שבה עסקינו, לא רק שתוצאותיה קשות והיא מהווה גורם מתסיס, המתווסף אל גורמים אחרים ביצירת אי-שקט ותסיסה במגזר הערבי, אלא שהיא גם מהווה הפרה של עיקרון יסודי בשיטת משפטנו ובמשטרנו הדמוקרטי.

עמד על כך בית המשפט העליון בשורה של פסקי דין, כשבאו בפניו טענות בדבר הפליית המגזר הערבי בתחומים שונים. כך בהקצאת משאבים לחינוך על-ידי משרד החינוך, התרבות והספורט; כך בהקצאת תקציבים לענייני דת; כך בהקצאת כספים להחזקת בתי עלמין; כך בהקצאת קרקעות ובנושאים נוספים. כך גם בפסיקתו בדבר מתן ייצוג הולם לערבים בגופים ציבוריים. בית המשפט העליון לא רק קבע דרכים ליישום הוראות הדין בנושא מתן ייצוג הולם בדירקטוריונים של חברות ממשלתיות ובשירות המדינה, על-פי הוראות מפורשות בחוק [סעיף 18א' לחוק החברות הממשלתיות, התשל"ה-1975, וסעיף 15א' לחוק שירות המדינה (מינויים)]. הוא גם קבע כי קיימת דוקטרינה, עיקרון כללי, בדבר הצורך בייצוג הולם לערבים בשירות הציבורי בכלל, בדומה לדוקטרינה החלה גם על ייצוג הולם לנשים. מן הדיון בעתירות השונות עולה בבירור, ובאי כוח המדינה היו מודעים לכך ואישרו זאת, שבתחומים שונים שבהם נדרשה התערבותו של בית המשפט העליון בשבתו כבית משפט גבוה לצדק, נתגלתה תמונה עגומה של הפליה רבת-שנים של המגזר הערבי. בית המשפט הצביע על כך בפסקי דין שלו ועשה לתיקון המצב בכל עניין שבא בפניו על-פי נסיבותיו.

אך בתי המשפט לא יוכלו לבטל ולהכריע את אי-השוויון וההפליה. בתי המשפט דנים רק בעניינים שמביאים בפניהם צדדים לסכסוך. בית המשפט אינו יוזם דיונים, כפי שרשאיות לעשות זאת הכנסת והרשות המבצעת, אשר קובעות לעצמן את סדר יומן. דבריו של בית המשפט העליון מהווים אמנם תקדים מחייב למקרים דומים אחרים, יש בהם קריאות כיוון, מצפן המורה

את המותר והאסור. אך תוקפו האופרטיבי של פסק הדין הוא רק ביחס לסכסוך שבו ניתן. אכן, מלאכת הביצוע בשטח, ביטול ההפליה בדרך שיטתית ומבוקרת, קביעת כללים אשר יבטיחו יחס שווה לבני כל המגזרים באוכלוסייה, ועדכונם של כללים אלה במקרה הצורך – כל אלה יכולים וצריכים להיעשות על-ידי אחרים. נדרשים לכך לא רק קביעות נורמטיביות או הכרעה בסכסוך ספציפי אשר נושאו הוא הזכות לשוויון. גם לא די בהכרזות, או החלטות של גורמים ברשות המבצעת, לרבות הממשלה, על הצורך לפעול להענקת זכויות שוות והוגנות לערביי ישראל. מבחנו האמתי של קיום השוויון הוא מבחן המעשים והתוצאות.

יש התולים את הכשלים בתיקון עוללת ההפליה בעבר בקשיים תקציביים. כמובן, אין להתעלם מקשיים כאלה, אך יודעים אנו מן העבר הקרוב והרחוק שהם מלווים את המדינה דרך קבע. לפיכך, אין להסכים עם כך, שקשיים אלה יהיו נימוק המצדיק את מניעת השוויון. אחת הדרכים להתגבר על קשיים כאמור היא בדרך של העדפה מתקנת של המגזר המקופח בהקצאה התקציבית בשיעור, ולמשך אותה תקופה, כנדרש כדי להביא לשוויון אמת. ומה אם לא ימצא התקציב הנוסף, הנדרש כדי להביא לשוויון, אם בכלל ואם תוך זמן סביר? במקרה כזה, קיימת דרך נוספת כדי להביא לשוויון זכויות. נחזור בעניין זה על אשר נאמר בדין וחשבון:

עקרון השוויון מחייב הקצאה של המשאבים הנתונים לחלוקה על פי עקרונות שוויוניים. פירושו של דבר הוא, כי בדרך כלל מקום בו מגבלות תקציביות אינן מאפשרות הגדלת תקציב למי שקופח בעבר, יש לפעול לחלוקה מחודשת של המשאבים הקיימים, באופן שחלוקה זו תיעשה בדרך שוויונית (עמ' 36-37).

ובמילים אחרות, יהיה מקום לקחת מחלקו של המגזר שקיבל בעבר יותר מן המגזר האחר ולהקטין את תקציבו, ולהגדיל בהתאמה את תקציבו של המגזר המקופח. ולענייננו – צמצום התקציב הניתן למגזר היהודי, כדי לקרב את השוויון אל המגזר הערבי.

יש החולקים על ההצדקה להענקת זכויות שוות לבני המגזר הערבי במצב הקיים. טענתם היא, שמי שאין חובותיו זהות לשל זולתו, אין הצדקה שזכויותיו יהיו זהות לשלו. טוענים בהקשר זה, ל"שוויון אמיתי בזכויות ובחובות לאזרחי המדינה כולם – יהודים וערבים". מה שבעצם מסתתר מאחורי אמירה כללית זו הוא, שככל שאין חובת שירות צבאי או תחליף לה על בני המגזר הערבי, כך אין הם זכאים כאזרחים לזכויות שוות.

אין לקבל גישה זו. החובות על אזרחי המדינה נקבעות בדין. ככל שאין מוטלות חובות ודרישות בדין על בני המיעוט, או אין מממשים חובות כאלה, והדבר דורש תיקון – על הרשויות לפעול לתיקון המצב. אך מצב של העדר חובה, או העדר פעולה למימושה של חובה מצד הרשות המוסמכת, אין בו להצדיק עריכת "מאזן" על-ידי רשות זו, אשר תוצאתו היא שלילת זכויות או הפליה בהענקתן. לרשות המחוקקת ולרשויות הביצוע הפועלות בשם המדינה הסמכות והכוח לפעול, במסגרת הדין, להטלת חובות על אזרחי המדינה ולפעול למימושן.

אך מכאן אין ללמוד על קיומה של הצדקה וסמכות לשלול זכויות מאזרחים, או מחלקם, או להתנות תנאים לקבלתן שלא על-פי הדין. לפיכך, קשה עלי אמירה אשר מצאה את ביטוייה במסקנות ועדת שרים ("ועדת לפיד") אשר דנה בדו"ח ועדת החקירה. על-פי אמירה זו, קידום רעיון כינונו של שירות לאומי ממלכתי אזרחי, אשר במסגרתו ישתלבו בני המגזר הערבי אשר אינם נקראים לשירות צבאי, יגביר את התמריץ מצד המדינה להבטיח את קיום שוויון הזכויות המדיני והחברתי לבני המגזר הערבי. הרעיון של שירות לאומי ממלכתי אזרחי, כשלעצמו, יכול להיות רעיון אשר ראוי לקדמו. אך אין קידומו מהווה תנאי לקיום שוויון זכויות ואין צורך בתמריץ כזה למדינה כדי שתקיים שוויון זכויות בין אזרחיה. נזכור, מתן זכויות שוות לבני אוכלוסיית מיעוט אינו מהווה מתת חסד מצדו של הרוב. אלה מוענקות להם מכוח עקרונות השוויון, המהווה חלק ממשפט הארץ – הכול שווים בפני החוק.

גם אמירה מהכיוון הנגדי, כי בני המגזר הערבי לא יסכימו להשתלב בשירות לאומי כל עוד לא יושג שוויון מלא בזכויותיהם – ודברים ברוח זו כבר נשמעו – אינה יכולה להתקבל. אם תיקבע כדין חובת שירות כאמור, לא יהיה ניתן להתחמק ממילוייה בטענה של קיום קיפוח בתחומים אחרים.

כבר אמרנו, שתיקון המצב הקיים בתחום הפליית המגזר הערבי אינו יכול להתמצות בהכרזות ובהחלטות. מבחנו האמתי הוא בביצוע השינויים המתחייבים. בעקבות הדין וחשבון של ועדת החקירה החליטה הממשלה להקים ועדת שרים בראשותו של שר המשפטים מר יוסף לפיד אשר נזכרה לעיל. ועדת שרים זו הגישה בחודש יוני השנה את הדו"ח שלה. עיון באמור בדו"ח זה מצביע על קשיים ועיכובים ביישומן של החלטות שונות שנתקבלו בנושא ביטול ההפליה. בנושא זה קיבלה ועדת השרים לענייני המגזר הלא-יהודי, ביום 19.8.2003, שורה של החלטות. אלה התקבלו לאחר התאריך שבו פורסמה הודעה על מועד מסירת הדין וחשבון של ועדת החקירה (ולפני מועד מסירת הדו"ח לממשלה ביום 1.9.2003). "ועדת לפיד" מצאה בחלק מהחלטות אלה (שהתקבלו, כאמור, בתאריך 19.8) מענה לאמור בחלק מהמלצות ועדת החקירה.

1) אחת ההחלטות התייחסה לנושא סגירת פערים בשירותים המוניציפליים. הוחלט בה, "להטיל על הגורמים הבאים (הנזכרים בהחלטה) להגיש לוועדת השרים לענייני המגזר הלא-יהודי, באמצעות המועצה לביטחון לאומי, תוך ששה חודשים תכניות, לרבות פירוט הגורמים המופקדים על ביצוע, מנגנון ביצוע, תקציב ולו"ז לטיפול בבעיות המרכזיות של המגזר הערבי". מטרת ההחלטה, כאמור בה, היא, בין היתר, להביא לחיזוק הרשויות המקומיות הערביות, כשהכוונה היא לבחון בעיות כרוניות המקשות על תפקודן ולהסיר חסמים המונעים מימוש של פתרונות שגובשו. כן נקבע בה, כי תוגשנה המלצות לדרכים

להסרתם. ומה נעשה ליישום החלטה זו? בדו"ח "ועדת לפיד", אשר פורסם כעבור עשרה חודשים, מצוינות לגבי ביצוע החלטה זו שתי מילים: "טרם בוצע".

(2) גם בנושא פיתוח התעשייה במגזר הערבי, במגמה להקטין פערים, נתקבלה החלטת ועדת השרים הנ"ל בתאריך 19.8.2003. נקבע בה, שמשרד התעשייה, המסחר והתעסוקה יגיש בתוך 30 ימים הצעה לצירוף רשויות ערביות למינהלות משותפות של אזורי תעשייה הסמוכים להן, ובמסגרת זו תיבחן האפשרות להתנות מתן ההטבות המגיעות על-פי החוק לעידוד השקעות הון בביצוע צירוף זה. הצעה כאמור לא הוגשה, ולפי האמור בדו"ח "ועדת לפיד", משרד התמ"ת, יחד עם גורמים אחרים, מגבשים במשותף דרכי פעולה. במילים אחרות, על אף ההחלטה שהצעה תגובש תוך 30 ימים – ואין צורך לומר שהצעה, גם כשתהיה, אינה אלא תחילת הדרך לתיקון המצב – במשך קרוב לשנה טרם גובשה אפילו הצעה.

(3) ומה בנוגע לתעסוקה? כידוע, לוקים יישובים רבים במגזר הערבי בחוסר תעסוקה קשה. יישובים ערביים "מובילים" באחוזי האבטלה הגבוהים שבהם. על-פי האמור בדו"ח "ועדת לפיד", ההחלטה מיום 19.8.2003 מהווה תשובה גם לבעיה זו. באותה החלטה נקבע, בין היתר, ששר התעשייה, המסחר והתעסוקה יגיש המלצות בנושא התגברות על קשיי התעסוקה המיוחדים במגזר הערבי, ובכלל זה חסמים המעיבים על התקדמות תכניות קיימות בנושא ודרכי פתרון. ומה התשובה להחלטה זו? כך נאמר בדו"ח "ועדת לפיד": "לא מבוצע עקב עודף התחייבויות של משרד התמ"ת. המשרד מגבש דרכי התמודדות".

(4) על-פי האמור בדו"ח "ועדת לפיד", בתחום החינוך נעשו פעולות רבות ומבורכות לסגירת פערים. נפתחו תכניות פדגוגיות שונות במגזר הערבי ונפתחו מסלולי חינוך טכנולוגיים. זאת, במסגרת ביצוע החלטת ממשלה מיום 22.10.2000 העוסקת ב"תכנית רב שנתית לפיתוח יישובי המגזר הערבי". בדו"ח "ועדת לפיד" נזכר, שהרוב המכריע של החלטה זו בוצע. אלא שמבחינה תקציבית לא כך הדבר. אותה תכנית כללה גם סעיף בדבר בניית כיתות לימוד במוסדות חינוך לגילאים השונים. העלות של בנייה זו היא כשיעור 700 מיליון ₪ לעומת 346 מיליון – עלותם של סעיפי התכנית האחרים. על-פי האמור בדו"ח "ועדת לפיד": בניית הכיתות לא בוצעה.

נושא רגיש מאין כמותו במגזר הערבי, וביחסיו עם המדינה, הוא נושא הקרקעות. עמדנו בדין וחשבון על מקורותיה של רגישות זו, המחלוקות והעימותים שהיו בעבר בקשר לכך. לא אחזור על הדברים. אזכיר רק, שמסקנת ועדת החקירה היתה כי:

המטענים וההקשרים הלאומיים אינם גורעים מחובת המדינה לנהוג באזרחיה הערבים, על פי עקרונות ראויים של צדק חלוקתי. למגזר הערבי צרכים לגיטימיים, הנובעים, בין היתר, מגידול טבעי. המדינה חייבת להקצות לו קרקע על פי רפוסים ועקרונות שוויוניים, כמו למגזרים

אחרים. מבחינה עקרונית, אין מקום להפליה של המגזר הערבי, לרעה או לטובה, בהשוואה למקובל לגבי מגזרים אחרים (עמ' 767).

לעמדה זו של הוועדה, בדבר חובת המדינה לנהוג בשוויון בהקצאת מקרקעי המדינה, נמצא עיגון בפסק דינו של בית המשפט העליון, בפרשת קעדאן.

"ועדת לפיד" מצטטת מן הדברים הנ"ל ומחווה דעתה שבהחלטה מיום 19.8.2003 יש מענה להמלצה המצוטטת לעיל. אלא שבהחלטה ההיא נאמר בהקשר זה, כי "ייבחנו, בין היתר, הבעיות בנושא הבנייה הדיור והתכנון במגזר הערבי, לרבות חסמים המונעים מימוש מלא של תוכניות קיימות לפתרון, ותוגשנה המלצות לדרכים לפתרון הבעיות והסרת החסמים". באותה החלטה הוטל על שר הפנים להגיש המלצות לפתרון בעיות בתחום התכנון, הבנייה והדיור.

קשה לראות באמירה הכללית, זו המצוטטת מההחלטה מיום 19.8.2003, מענה לאמירה הברורה של ועדת אירועי אוקטובר בדבר הצורך לקיים את עקרון השוויון גם בהקצאת קרקעות למגזר הערבי.

אכן, על-פי האמור בדו"ח ועדת השרים ("ועדת לפיד") כל 73 היישובים הערביים שולבו בתכנית "אשכולות". תכנית זו מהווה "תכנית גג להתוויית תכנון אב ותכנון מיתאר, על מנת לאפשר הקמת ועדת גבולות שתתווה גבולות לכל יישוב ויישוב ותגיש המלצותיה לשר הפנים, לפי המשוער, עד סוף שנת 2005". התכנונים הנזכרים הם בעלי חשיבות רבה, ובבחינת תנאי הכרחי למתן פתרון לבעיות ביישובים השונים. אך הדרך עוד ארוכה. הניסיון מלמד, שתאריכים לביצוע הם גמישים. גם אין לדעת מה יומלץ בעניין הרחבת גבולות של יישובים ערביים, אם בכלל. וכמו כן, אין בכך מענה ישיר לשאלת הקצאת קרקעות על-ידי המדינה על בסיס עקרון השוויון. דו"ח "ועדת לפיד" עוסק אמנם גם בשיווק ובתוספת קרקעות למגזר הערבי, אך מזכיר שהדבר מותנה בשימוש עקבי בעקרון "הבנייה הרוויה" ו"בהתאם לצרכים ולעקרונות תכנון ראויים". וזאת, שוב, מבלי להזכיר בצד שיקולים אלה, אשר עמימותם רבה, את תחולת עיקרון השוויון כעיקרון עליון, שיש לשאוף להגיע אליו.

קשיים התגלו גם במימוש המגמה להציע לייצוג הולם של המגזר הערבי, בדירקטוריונים של חברות ממשלתיות ובשירות המדינה. המחוקק קבע, בשני דברי חקיקה, הוראות בדבר הצורך לייצוג הולם כזה ולהעדפת בני המגזר הערבי. בית המשפט העליון אמר את דברו, בבססו דוקטרינה בדבר מתן ייצוג הולם כזה, ומתן העדפה מתקנת לבני המגזר הערבי בגופים ציבוריים, אפילו במקום שאין לגביו הוראה מיוחדת המכתיבה זאת. ברוח זו נתקבלו החלטות ממשלה. בחלק מהן אף נקבע, שתוך תקופה, שנקבעה בהן, יגיע אחוז העובדים הערבים בשירות המדינה לשיעור מסוים.

למרבה הצער, היעדים שהוצגו לא הושגו, לא בנושא משרות בשירות המדינה ולא בנושא מינוי דירקטורים בחברות ממשלתיות. כאמור בדו"ח "ועדת לפיד", "עיכובים אצל הגורמים

האחראים במשרדי הממשלה" הם אשר גרמו לכך שהמטרות לא הושגו. מה מסתתר מאחורי עיכובים אלה? מי הם "הגורמים האחראים" במשרדי הממשלה שאינם מקיימים את החלטות הממשלה ואשר "ועדת לפיד" (המורכבת משבעה שרי ממשלה) מתכוונת להם? פורסם עוד על יעד שקבעה ועדת השרים לענייני המגזר הלא-יהודי, ועל-פיו יכהן עד אוגוסט 2004 בכל אחד מהדירקטוריונים הממשלתיים לפחות דירקטור ערבי אחד. בתוך כך הוחלט, כי עד להשגת היעד האמור בדירקטוריונים השונים, לא ימונו כלל דירקטורים לאותם דירקטוריונים. פורסם, כי ראש הממשלה, העומד בראש הוועדה האמורה, הדגיש את הצורך לעמוד ביעד זה. בפועל, מספר הדירקטורים הערבים בחברות ממשלתיות לא גדל. מתברר, שעל אף פנייה לשרים להציג מטעמים מועמדים ערבים למשרות דירקטורים, רוב השרים נמנעו מלהציע מועמדים כאלה לחברות שבתחומי אחריותם. בפנינו, אם כן, דוגמה נוספת לפער הגדול שבין תוכניות, הצהרות ואף החלטות ממשלה, לבין היישום והביצוע.

הזכרתי רק דוגמאות אחדות לפער שבין הצהרות על כוונות, ואף החלטות ממשלה, לבין יישומן. המסקנה המתבקשת היא, כי נדרש שינוי אמתי בסדרי העדיפויות, וכן בביצוע ובמעקב יומיומיים, כדי להשיג את השוויון המהותי למגזר הערבי. ככל שאנו מתרחקים מאירועי הימים ההם, מתגנב חשש שתחושת הרחיקות בטיפול בנושא זה עלולה להישחק.

היערכות משטרת ישראל

כפי שכבר נזכר, בתקופת האירועים פעלו כמה גורמים, אשר בשילוב עם גורמי העומק הנזכרים תרמו להתרחשות האירועים, לעצמתם ולהיקפם. אחד הגורמים לכך היה העדר היערכות מספקת של משטרת ישראל ביום 1.10.2000. בדין וחשבון שלה עמדה הוועדה בפירוט על כך, שהיה קיים אצל גורמי הביטחון צפי להפרות סדר ממשיות במגזר הערבי באותו יום, על רקע החלטת ועדת המעקב מיום 30.9.2000, ועל רקע האירועים בשלושת הימים האחרונים של חודש ספטמבר 2000, שאותם הזכרנו לעיל. נוכח אלה, היה צפוי יום של עימותים אלימים, מה שכונה בידי אחדים "יום אדמה פלוס". היה צפוי כי אירועים יתרחשו ביישובים לא מעטים במגזר הערבי שתוכננו בהם הפגנות ותהלוכות. נשקפה סכנה מוחשית להפרות סדר קשות. בהערכות המצב של הגורמים הרלוונטיים, ובעיקר של המשטרה, עלו באופן קונקרטי סכנות אלו.

חרף זאת, וחרף קיומן של פקודות משטרה ברורות ומפורשות המחייבות היערכות מתוגברת לקראת תרחישים מסוג זה, לא נערכה המשטרה ביום 1.10 באופן המתאים לצפי האמור. בתחומי המחוז הצפוני של המשטרה לא רוכזו כוחות באזורים הידועים, על-פי מקרים דומים בעבר, כמועדים לאירועים של הפרות סדר. התוצאה הייתה, שלרשות המחוז הצפוני של המשטרה לא עמדו בקרבת מוקדי האירועים, בשעותיהם הראשונות, כוחות זמינים משמעותיים שהיו מסוגלים לסייע בהתמודדות עמם.

במצב עניינים זה, היה ברור כי אם יפרצו האירועים הצפויים – בהיקף דומה לזה של "יום אדמה פלוס" – לא תוכל המשטרה להגיב עליהם ביעילות ובאפקטיביות. התוצאה של מחדל זה הייתה, שרק לקראת סוף יום 1.10 החל להתייצב באזור הצפון סדר כוחות משמעותי יותר. בשל כך, עמדה המשטרה בשלב הקריטי של פרוץ האירועים חסרת אונים מולם. כוחות המשטרה בזירות השונות התקשו להתמודד עם המהומות. במקומות רבים אף התרחשו הפרות סדר בלא כל תגובה מצד המשטרה.

ביום קשה זה נהרגו שלושה אזרחים ערבים. תוצאה זו הקשתה על הפסקת האירועים ותרמה להסלמה נוספת במהומות. על רקע זה קבעה הוועדה, כי "קיימת הסתברות משמעותית, כי אילו הופעלו התכניות [לעניין היערכות המשטרה] כנדרש, היה נמנע לפחות חלק מן התוצאות הקשות של פעולות המשטרה ביום זה".

מעורבות מנהיגות המגזר הערבי

גורם נוסף אשר תרם אף הוא למהומות ולהסלמתן, היו המסרים המסלימים של מנהיגות המגזר הערבי. מנהיגים בולטים במגזר הערבי תרמו להלהטת הרוחות, ושלהבו את ההמונים, בעיקר את הצעירים, להמשיך להתעמת עם כוחות הביטחון.

ניתן להצביע על כמה מאפיינים של פעולות אלה. נעמוד על העיקריים שבהם. מאפיין אחד היה הקביעה של מנהיגים וגורמים בולטים במגזר הערבי כי האירועים בהר הבית ביום 29.9.2000, שבהם נהרגו שבעה פלסטינים, היו "טבח מתוכנן" שבוצע בידי כוחות הביטחון של ישראל, טבח אשר על ערביי ישראל לצאת ולמחות כנגדו. לקביעה מתסיסה זו לא היה יסוד. בולט במיוחד, בהקשר זה, כרוז של ועדת המעקב, שיצא בעיצומן של המהומות הקשות ביום הראשון לאירועים, 1.10, שבו נטען כי אותו "טבח" בהר הבית "נמשך עד עכשיו", וזאת כאשר באותו פרק זמן לא התרחשו כל אירועים על הר הבית.

מאפיין שני של המסרים שהעבירה הנהגת המגזר הערבי, היה מתיחת קו מקשר בין האירועים בתחומי המדינה לבין המתרחש בשטחי יהודה ושומרון באותו זמן. הוועדה עומדת על כך בדין וחשבון שלה (בעמ' 762 וכן בעמ' 769-770). יש להזכיר, כי בשטחי יהודה ושומרון החלה באותו זמן ממש אינתיפדה אלימה, שנעשה בה שימוש כנגד יהודים גם באש חיה, ובה נפגעו פלסטינים לא מעטים מירי כוחות הביטחון. על רקע זה, היה אפקט מתסיס לעצם העובדה שמנהיגים במגזר הערבי הגדירו את האירועים בתוך המדינה כ"אינתיפדה".

מאפיין שלישי של מסרי מנהיגים מן המגזר הערבי במהלך האירועים היה של שבחים למשתתפים מבין המגזר הערבי במהומות, תוך שניתן דגש מיוחד לדברי שבח והלל לגבורתם ולהקרבתם של הצעירים שהתעמתו עם כוחות הביטחון. מוטיב זה בא לידי ביטוי הן בכרוזים

ובגילויי דעת של ועדת המעקב, הן בהתבטאויות של מנהיגים ושל גורמים בולטים במגזר הערבי. גם כאשר נמתחה בכמה התבטאויות ביקורת על ההתפרעויות, זו הופנתה, באופן בלעדי, כלפי השחתתם של מוסדות ציבור ושירותים חיוניים. לא נשמעה, ולו ברמז, מילה של ביקורת כנגד התקפות חמורות שנעשו כלפי אזרחים יהודים ורכושם וכלפי כוחות הביטחון.

מאפיין רביעי של פעילות מנהיגות המגזר הערבי בימי האירועים הנו העדר פעולה ממשית לריסון המהומות, עד ליום 3.10. מנהיגות המגזר הערבי יזמה, כאמור, את השביתה הכללית ביום 1.10, וזאת במצב שהיה צפוי בו כי השביתה והתהלכות יהפכו להפרות סדר אלימות. חרף זאת, לא הייתה כל קריאה לשמירה על הסדר לקראת אותו יום. גם אחרי האירועים החמורים באותו יום, החליטה ועדת המעקב על יום נוסף של שביתה כללית, אשר הובילה, כפי שהיה צפוי שתוביל, למהומות אף גדולות מאלה של היום הקודם. רק ביום 3.10 הודיעה למעשה ועדת המעקב על חזרה לשגרה במרבית היישובים.

פעילות כוחות המשטרה במהומות

גורם אחר שבא לידי ביטוי במהלך האירועים הוא **אופן הפעולה של כוחות המשטרה**. חלק ניכר מן המסקנות וההמלצות בדיון וחשבון של ועדת החקירה התייחס **לעבודת המשטרה ולהיערכותה לקראת אירועים של הפרות סדר**. הוועדה עמדה בדיון וחשבון בהרחבה על המצוקה התקציבית הקשה שממנה סבלה המשטרה לפני אירועי אוקטובר 2000, ועל כך שלמשטרה אין די שוטרים המסוגלים לטפל באירועים של הפרות סדר ופיזור המון. הוועדה גם עמדה בהרחבה על כשלים ומחדלים של המשטרה בשורת נושאים: בנהלים שקבעה, בהכשרת שוטרים לאירועים של הפרות סדר חמורות, באי־ביצוע תרגולים מעשיים מתאימים ומספיקים של התרחישים והסיכונים הכרוכים באירועים כאלה, ובחסר באמצעים שונים לצרכי התמודדות עם הפרות סדר. אשר לאמצעים שבהם נעשה שימוש באירועי אוקטובר, הוועדה קבעה, כי באירועים אלה נעשה שימוש בירי אש חיה על־ידי צלפים למטרות הרתעה, וזאת באירועים שבהם לא נשקפה סכנת חיים מוחשית ומידית, ובלא שניתנה אזהרה מוקדמת, בנסיבות שלא הייתה לכך הצדקה.

מקום מיוחד ניתן בדיון וחשבון לדיון בגלילוני הגומי, שהיו בשימוש המשטרה בעת אירועי אוקטובר. מדובר באמצעי בעל פוטנציאל קטלני. פיזורו הרב בעת השימוש בו יוצר סיכון לפגיעה בלתי־מכוונת באיברים רגישים, ולפגיעה באנשים אשר לא הייתה כוונה, או הצדקה, לפגוע בהם. ההנחיות שהיו בתוקף בעת אירועי אוקטובר אישרו ירי בטווחים שבין 40 ל־50 מטרים, שבהם עלול אמצעי זה להיות קטלני. עוד הוברר, כי קיים קושי מהותי לאמוד את המרחק בין השוטר לבין מפר הסדר שאליו הוא מכוון, וכי לא ניתנה לשוטרים הכשרה מתאימה

לכך. התברר, כי הבריקות שנעשו בטרם הוכנס אמצעי זה לשימוש היו לקויות, ולא היה בהן כדי לאפשר קביעה מושכלת בדבר הפוטנציאל הקטלני שלו. חרף כל אלה, לפני האירועים ובמהלכם היו גלילוני הגומי האמצעי העיקרי שבו השתמשה המשטרה לשם פיזור הפרות סדר. על רקע מכלול הסיכונים הכרוכים באמצעי זה, המליצה הוועדה על הוצאתו משימוש המשטרה, והחלפתו – במצבים של סכנת חיים שבהם עולה צורך להשתמש באמצעי שחומרתו פחותה מזו של ירי של אש חיה – באמצעים קינטיים אחרים, אשר ניתן לעשות בהם שימוש מדויק ובדרך זו למנוע תוצאות קטלניות בלתי-מכוונות.

התנהלות פיקוד המשטרה והדרג המדיני

הוועדה גם עמדה על כשלים שונים של קציני משטרה בדרגות פיקוד שונות. עוד קבעה הוועדה, כי הקשיים והכשלים האמורים בהכנת המשטרה לאירועים תרמו גם הם להסלמת האירועים וכן להיקף ולעוצמה החריגים שהיינו עדים להם באוקטובר 2000.

במישור אחר, הוועדה קבעה כי לגבי מרבית אירועי אוקטובר לא קיימה המשטרה תחקירים מבצעיים כנדרש. בסוגיה קרובה, נקבע כי במרבית המקרים באירועי אוקטובר לא קוימו נהלי המשטרה המחייבים עריכת דו"חות פעולה. מחדלים אלה תרמו לכך, שהדרג הפיקודי, ובכלל זה מפכ"ל המשטרה ומפקד המחוז, לא ידעו בזמן אמת וסמוך לו פרטים רבים על האירועים אשר הסתיימו בתוצאות קשות.

עוד עמדה הוועדה על כך, שבימי האירועים הראשונים לא ניתנו ההנחיות הנדרשות לריסון בתגובה, אשר היה בהן כדי להביא להרגעה באירועים. הגורמים האחראים במשטרה אף לא נקטו פעולה ממשית לברר בכל ההקדם מה הייתה הסיבה להרוגים באותם ימים. לעניין זה אף קבעה הוועדה, כי הן השר לביטחון הפנים, הן ראש הממשלה, לא מילאו את חובתם באותם ימים בכך שלא דאגו לפיקוח נאות ולהנחיות מתאימות למשטרה בכל הנוגע לשימוש באמצעים קטלניים; וכן בכך שלא ביקשו לקבל בכל ההקדם דיווח קונקרטי מלא ומפורט על אופן פעולות המשטרה באירועים שבהם נהרגו אזרחים ועל הסיבות לתוצאות הקשות באירועים אלה.

תגובות משטרת ישראל על המלצות הוועדה

במסגרת המלצותיה, הוועדה המליצה ושמה דגש על כך, שהמשטרה תשפר את השירות שהיא נותנת במגזר הערבי, ובכך תתמודד עם התפיסה של המשטרה כגורם עוין הרווחת במגזר זה. בהקשר זה הודגשה החשיבות של הרחבת פריסתו של השיטור הקהילתי (מש"קים) במגזר הערבי, לרבות על-ידי הסטת תקציבים פנימית משמעותית. הוועדה הדגישה את הצורך להטמיע את חשיבותה של התנהלות שקולה ומתונה ביחסים עם המגזר הערבי, ועמדה על הצורך לעקר

דעות קדומות שליליות כלפי מגזר זה. הוועדה המליצה כי המשטרה תעלה את הפרופיל ואת הטיב של קשרי מפקדיה עם מנהיגות המגזר הערבי ואת ההידברות עמה. בד בבד, המליצה הוועדה כי המשטרה תגלה עמדה ברורה בכל הנוגע לאכיפת החוק מול המגזר הערבי, לרבות ביחס לבנייה בלתי-חוקית ולקריאות בלתי-חוקיות לשימוש באלימות.

לזכות צמרת המשטרה צריך לומר, שזו הייתה קשובה לראיות שבאו בפני הוועדה, למתבקש מהן, וכן למסקנות הוועדה. עניינים אלה טופלו בחלקם כבר במהלך עבודת הוועדה, ובטרם ניתן הדין וחשבון שלה. בגדר זה שופרו מאד דרכי ההידברות של ראשי המשטרה עם מנהיגי המגזר הערבי, לרבות לקראת אירועים העלולים להידרדר להתנגשויות אלימות. בין היתר, אושרה תורת לחימה של המשטרה בהפרות סדר, אשר ניתן בה מענה לחלק מן הבעיות בהכשרת השוטרים לנושא זה. לאחר האירועים, נעשה גם שינוי של ממש בהקצאה לכוחות המשטרה של אמצעים לפיזור המון, תוך הגדלה חדה של אמצעים המבוססים על גז מדמיע, והפחתה מקבילה בכמות גלילוני הגומי ובשיעורם היחסי. נרכשו בפועל אמצעי מיגון שונים, בכמויות גדולות. שונו ההנחיות בנוגע ליירי גלילוני גומי, והשימוש בהם הופסק למעשה במחוז הצפוני, אם כי האמצעי נותר בשלב ההוא בשימוש המשטרה.

לאחר פרסום הדין וחשבון של הוועדה, המשטרה התייחסה באופן יסודי ומסודר לממצאיו, למסקנותיו ולהמלצותיו. מתוך דיווחים של המשטרה לוועדת השרים בראשות השר לפיד, ניתן ללמוד כי במטרה לשפר את הטעון שיפור, מונו במסגרת המשטרה צוותים לצורך "הצפת" מסקנות הדין וחשבון ולצורך יישום המסקנות וההמלצות. בין היתר, ננקטו צעדים מעשיים שונים למימוש המלצות רבות של הדין וחשבון וצעדים נוספים נמצאים בתכנון. נדגיש בהקשר זה, כי על-פי המלצת הוועדה, המשטרה הוציאה כליל את גלילוני הגומי משימוש. כן נקבע, כהמלצת הוועדה, כי כוחות ימ"מ, לרבות צלפים, לא יופעלו ככוח לטיפול בהפרות סדר. עם זאת, חסרים למשטרה המשאבים הנדרשים להקמת כוח ייעודי של אלפי שוטרים שיעסוק בנושא הפרות סדר. על-פי הערכות המשטרה, חסרים לה אלפי תקני כוח אדם נוספים להתמודדות עם הפרות סדר קיצוניות, תקנים אשר חלקם דרושים ליחידות המיוחדות. אשר לשירות הניתן במגזר הערבי, כאן בולט המחסור בכוח אדם של שוטרים עוד יותר. כדי להשוות את יחס מספר השוטרים המוקצים לאוכלוסייה במגזר הערבי לזה המוקצה למגזר היהודי, על המשטרה להוסיף מאות שוטרים אשר ישרתו את המגזר הערבי.

התמונה הכוללת היא, כי המשטרה עדיין חסרה אמצעים וכוח אדם, ויש עוד לעשות רבות. עם זאת, יש לקוות כי המהלכים שנעשו, ואלה המתוכננים, ישפרו באופן מהותי את יכולתה להתמודד עם המטלות המוטלות עליה, לרבות התמודדות עם אירועים של הפרות סדר המוניות. כמובן, יש לקוות, וזה העיקר ולשם כך יש לפעול, שלא יהיה צורך בהתמודדויות נוספות דוגמת אוקטובר 2000.

התייחסות לטענות כלפי האמור בדין וחשבון

כללי

הדברים שהוזכרו עד כה מספקים רקע הולם להתייחסות לכמה טענות שהועלו בעקבות פרסומו של הדין וחשבון של ועדת החקירה.

בטרם אתייחס לכך, מתבקשת הערה כללית. ועדת חקירה הממלכתית את תפקידה כהלכה אינה יכולה שלא לפרוש את יריעת האירועים שנמסרו לחקירתה ושלא להציב מראה בפני הגורמים הממסדיים והחברתיים אשר את פעולתם היא נדרשת לחקור. כך גם בענייננו. יריעת האירועים והפעולות פרושה על פני מאות עמודים. התמונה הנשקפת ממראה זו מתוארת בהרחבה בדין וחשבון. ישנם גורמים הרשאים בהחלט לראות את התמונה המצטיירת כבלתי-מחמיאה. עולה מן הדברים ביקורת על מעשים, וגם על מחדלים, אשר תרמו לאירועים ולכשלים בטיפול בהם. על כל אלה היה על הוועדה לומר את דברה. הדברים גררו אי-נחת וביקורת משני צידי המתנס, כפי שהיה צפוי כמובן. נתקלנו גם בביקורות, אשר אינן מבוססות, על כך שהדין וחשבון מתעלם, כביכול, מעניין זה או אחר.

התייחסות הדו"ח למעורבות מנהיגות המגזר הערבי

קו טענות אחד שהועלה נוגע לעיסוק שיש בדין וחשבון בהתנהגותם, מעשיהם ומחדליהם של מנהיגים בולטים אחדים במגזר הערבי – חברי הכנסת ד"ר עזמי בשארה ועבד אל-מאלכ דהאמשה, ושיח' ראיד סלאח. בדין וחשבון ישנו פירוט נרחב של פעולותיהם והצהרותיהם של אישים אלה לפני האירועים ובמהלכם. מדובר בפעילות ובמסרים אשר מגמתם העקבית הייתה לעודד ולהמריץ התנגדות לגורמים ממסדיים, אשר פעלו במסגרת תפקידם, לרבות לפעולות משטרתיות, והם כללו דברי שבח ועידוד לתגובות ופעולות אלימות.

בתקופה שקדמה לאירועים ובאירועים עצמם, כפי שמפורט בהרחבה בדין וחשבון, ביטאו אישים אלה ותנועותיהם מסרים מתסיסים הן ביחס לפעולות ישראל בירושלים ובשטחי יהודה, שומרון וחבל עזה, והן ביחס לצורך להתעמת עם כוחות הביטחון כדרך של הבעת הזדהות עם האינתיפדה שמעבר לקו הירוק. הם היו שותפים למסרים כאלה גם כחברים בכירים בוועדת המעקב של ערביי ישראל.

הוועדה ראתה עצמה חייבת להתייחס לנושא זה. בהחלטה על הקמת ועדת החקירה נדרשה הוועדה לבחון את הגורמים לאירועים, הן בטרם התרחשותם והן בעת שהתרחשו. לעניין זה נדרשה הוועדה מפורשות לברר את התנהגות המארגנים והמסיתים לאירועים.

זאת ועוד. אין מדובר, כפי שהיו שטענו, בהיפוך היוצרות בין הקרבן לבין מי שפגע בו. במסרים שהעבירו המנהיגים מדובר במגמה אשר מטרתה לטעון את הציבור הערבי במדינה

ולהשפיע עליו, כדי שיבחר בדרך המאבק הלוחמנית, אשר צריך היה להיות ברור למנהיגים שהיא אינה חוקית ואינה מותרת. דרך זו נתפסה והוצגה על-ידי מנהיגים במגזר הערבי בפני הציבור הרחב כאופציה לגיטימית להשגת מטרותיו. חלק ממנהיגים אלה תמכו בתזה זו בגרסתם בפני הוועדה.

המצב שעמד בפני הוועדה היה, אפוא, כי מדובר במסרים מסלימים, אשר יש בהם לגיטימציה למעשי אלימות, המועברים לציבור, בדרכים שונות, במטרה להשפיע עליו. עוד הוברר, שבפועל חלקים לא-מבוטלים בציבור אמנם פעלו באופן המתבקש ממסרים אלה. במצב זה, לא הייתה הוועדה רשאית, על-פי כתב ההסמכה שלפיו הוקמה, שלא לומר דברים ברורים בנושא זה. אם רוצים אנו להימנע מאירועים דומים בעתיד, והוועדה יצאה מהנחה כי זו אחת המטרות העיקריות של הקמתה, יש לבחון ביושר, ללא מורא ומשוא פנים, את כל הגורמים והתורמים הממשיים להם, כדי שכל הנוגעים בדבר יפיקו את הלקחים והמסקנות הנדרשים. כשם שהוועדה עשתה כן, ובפירוט, ביחס למשטרה ולדרג המדיני, כך היה עליה לעשות כן ביחס למנהיגות המגזר הערבי. כפי שקבעה, לא ניתן להתעלם מחלקה של מנהיגות זו ביצירת האווירה שתרמה לאירועים ולעצמתם, הן בטרם התרחשותם והן במהלכם.

ההמלצות במישור האישי

עניין נוסף שברצוני לומר בו דברים אחדים נוגע להעדר המלצות במישור האישי ביחס לחלק מן המוזהרים. בנושא זה נמתחה ביקורת משני כיוונים: היו כאלה שביקרו את העדר המלצות לסנקציות כלפי מנהיגים במגזר הערבי שאליהם נשלחו אזהרות אשר תוכנן הוכח בפני הוועדה; אלה טענו להפליה לטובה של מנהיגי המגזר הערבי בנושא זה. היו אחרים, שביקרו את העדר המלצה אישית כלפי מר ברק, מי שהיה ראש הממשלה בעת האירועים, אשר חלקים מן האזהרה ששלחה אליו הוועדה הוכחו. בעניין זה אבקש להעיר שתי הערות.

ההערה הראשונה נוגעת לנימוק העיקרי להעדר ההמלצה. פעולותיהם ועיקר משקלם הציבורי של שלושת מנהיגי המגזר הערבי היו במסגרת תפקידיהם, שנבחרו להם על-פי החוק. שניים מהם, ד"ר עזמי בשארה ועבד אל-מאלכ דהאמשה, פעלו בהיותם חברי כנסת, והשלישי, שיח' ראיד סלאח, שימש אותה עת ראש רשות מקומית. הסנקציה המתבקשת הייתה סנקציה הנוגעת לזכות לחזור ולהיבחר.

הוועדה סברה כי אין מקום להמליץ לממשלה, שאליה מועברות המלצותיה, לנקוט סנקציה אישית נגד מנהיגי המגזר הערבי. ביסוד החלטתה זו עמדה העובדה, שמדובר בנבחר ציבור אשר אין לוועדה, לממשלה או למאן שהוא אחר, סמכות חוקית למנוע מהם להיבחר או לכהן כנבחר ציבור כל עוד הם עומדים בתנאי ההכשרה להיבחר, הקבועים בחוק. המלצה בנושא כזה הייתה בלתי-אפקטיבית לחלוטין, ולא הייתה לממשלה או לכל אחד אחר כל דרך לממש

המלצה כזו. דומה, כי בהעדר הוראה חוקית מתאימה, המלצה כזו גם אינה ראויה משיקולים חוקתיים.

הוועדה גזרה גזרה שווה בעניין זה בין שלושת מנהיגי המגזר הערבי לבין מר ברק, ראש הממשלה בעת האירועים. כפי שצויין בדו"ח עצמו, "תפקיד ראש הממשלה הוא במהותו תפקיד נבחר, גם על פי שיטת הבחירות הנהוגה כיום". מי אשר מופיע בראש רשימת מועמדים מוצג כמי שאמור להרכיב ממשלה מטעמה. במובן זה, כל הבוחרים ברשימה שהוא בראשה בוחרים בו, כמי שמיועד להרכיבה. הואיל, וכאמור בדו"ח, הכשלים שיוחסו למר ברק מתייחסים לתפקידו ופעולותיו כראש ממשלה בלבד, גם לגביו לא ראינו להמליץ המלצה אישית אופרטיבית. בשני המקרים – של מר ברק ושל שלושת מנהיגי המגזר הערבי – לא ראתה הוועדה להמליץ על גגיעה בזכותם להיבחר. אפליה ודאי שלא הייתה כאן.

ההערה השנייה באה להדגיש את המסקנות האישיות בדבר מעשיו או מחדליו של כל אחד מהאישים הללו אשר מצאו את ביטויין בדין וחשבון, אף אם מהנימוקים שנזכרו, הוועדה סברה שאין מקום להמלצות על נקיטת סנקציות אישיות כלפיהם. במסגרת תיאור העובדות, הממצאים והמסקנות, נסקר בהרחבה חלקו של כל אחד מהאישים הללו באירועים ובתרומה להם. ממצאים ומסקנות אלה הם לב העניין. מאלה ניתן גם ללמוד על חלק מגורמי העבר לאירועים ואת הלקח שיש להסיק מהם כדי להימנע מאירועים דומים בעתיד. כל אלה חייבים להיות במוקד תשומת הלב. אלה צריכים לעמוד לנגד עיני הציבור. על אלה עמדה הוועדה בהרחבה.

התייחסות הדו"ח לתפקוד אנשי המשטרה והדרג המדיני

קו טענות נוסף שהועלה כנגד הוועדה נוגע לדבריה בנושא תפקודם של אנשי המשטרה לדרגותיהם ושל הדרג המדיני במהלך האירועים. נטען בהקשר זה, כי קיימת סתירה בין הקביעות בדו"ח לעניין עצמתם החריגה של האירועים, לבין הביקורת על דפוסי ההתמודדות של המשטרה עמם.

התשובה לטענות אלה פשוטה. באירועי אוקטובר 2000 היו שני צדדים עיקריים לעימותים, והם, מצד אחד, המשתתפים במהומות, ומצד שני, כוחות המשטרה והאחראים עליהם. העובדה, שהיה מדובר באירועים בעלי עצמה והיקף חריגים, אינה מלמדת מניה וביה כי ההתמודדות עמם הייתה נכונה וראויה, וכי אין הצדקה לבחון את דרך ההתנהלות של הדרג המקצועי והמדיני אל מול האירועים. אדרבא, דווקא החריגות של האירועים חייבה תשומת לב מיוחדת מצד הדרגים הגבוהים של פיקוד המשטרה ושל הדרג המדיני, ולו בשל הצורך הקריטי לבחור בדרך פעולה אפקטיבית, אשר תוכל להביא להרגעה.

בשל כך, יש חשיבות גדולה לעובדה שהדרג הבכיר לא נתן, במהלך שני ימי האירועים הראשונים, הנחיות ברורות לריסון ולאיפוק בתגובת המשטרה. הוועדה שמעה עדויות רבות

על האפקט המסלים שהיה לתגובה הכוחנית של המשטרה בזירות שונות, ובכלל זה לשימוש בגלילוני גומי וכירי צלפים. עדויות אלה לא באו דווקא מן המגזר הערבי. הן נשמעו גם מצד גורמים בכירים ביותר, בעמדות מפתח, בתחום ביטחון הפנים. היו גם מי שגרסו שקיים יחס ישיר בין חריגותם של האירועים ביחס לאירועים דומים בעבר, לבין ההחמרה בדפוסי הפעולה של המשטרה לעומת הנהוג בעבר.

דברים אלה אינם באים לגרוע מחומרת האירועים, ללא קשר לתגובת המשטרה. לא בכך מדובר. האירועים היו חמורים, חסרי תקדים, והדבר קיבל ביטוי לאורך מאות מעמודי הדין וחשבון של הוועדה. אך הדברים משקפים את הציפייה, שגם אל מול אירועים כאלה, ואולי במיוחד אל מול אירועים כאלה, דפוסי התגובה לא יחרגו מן המותר. הציפייה מן המשטרה ומן הדרגים הממונים עליה היא כי שימושה בכוח יהיה מותאם לנסיבות שבהן מופעל הכוח. המשטרה אינה רשאית לפעול בכוח מופרז בזירה פלונית, רק משום העובדה שבזירה אחרת, או במועד אחר, הייתה אלימות קשה. במילים אחרות, שלטון החוק בגורמי אכיפת החוק אינו נפסק כאשר מתרחשים אירועים קשים, גם אם האירועים הם חסרי תקדים. חומרתם של האירועים אינה מקנה לאיש חסינות מפני בחינה של דרך פעולתו, ואף אינה צריכה להקנות חסינות כזו.

בחינה של חוקיות הפעולה וסבירותה אל מול הדין והנהלים מתחייב לא רק בשל חובתם של כוחות הביטחון להימנע מפגיעה בלתי־מוצדקת בגופם ובחייהם של אזרחים. היא מתחייבת גם מן החובה של הדרגים הבכירים לפעול באופן סביר, במטרה להביא לסיומם של אירועים חמורים דוגמת אירועי אוקטובר, תוך פגיעה מזערית בחיי אדם. אכן, הנחיות הדרג המדיני, החל מיום 3.10.2000, היו בכיוון זה. החל מאותו יום, הדרג המדיני שם דגש במניעת נפגעים בגוף ובנפש, מתוך הבנה כי בכך טמון המפתח להרגעת השטח. בפועל, המהומות אמנם נרגעו באופן ממש, וזאת בעקבות השינוי המהותי שחל בדרך פעולת המשטרה ביום 3.10 (ובמקביל לכך מותנו החלטות ועדת המעקב אשר הופנו אל בני המגזר הערבי). המסקנה היא, כי עצמת האירועים לחוד, ובחינת דפוסי ההיערכות להם והתגובה עליהם לחוד.

סוגיית ממצאי החקירה בדבר הגורמים המידיים לתוצאות הקטלניות

ביקורת אחרת שהושמעה נוגעת לממצאים שקבעה ועדת החקירה ביחס לנסיבות שבהן נהרגו אזרחים ערבים במהלך אירועי אוקטובר, ולהמלצתה שהמחלקה לחקירת שוטרים בפרקליטות המדינה תחקור את אותם אירועים.

ברצוני להדגיש בעניין זה, שהוועדה בחנה בהרחבה את נסיבות כל אחד מן האירועים אשר הסתיימו בתוצאה קטלנית, בניסיון להגיע לחקר האמת. חקירות אלה ארכו שבועות, ולעתים חודשים. במסגרת החקירות נחקרו מאות אנשי משטרה. במסקנותיה קבעה הוועדה את

השתלשלות הדברים בכל אחד מאירועים אלה. בחלקם של האירועים אפשרו הראיות שנאספו לקבוע, באופן סביר, מי היה השוטר שגרם, אישית, לפגיעה הקטלנית. לגבי רוב האירועים לא היה ניתן לקבוע קביעה כזו על-פי הראיות שבפני הוועדה. ניתן היה לקבוע רק איזה כוח מכוחות המשטרה היה אחראי לתוצאה הקטלנית, ואם הייתה הצדקה לפעילות הכוח הנוגע לדבר בנסיבות העניין. ועדת החקירה הגיעה למסקנות בנושאים אלה, אשר יש להן כמובן חשיבות רבה כשלעצמן.

גורמים אחדים חברו לכך שהיה קושי רב לברר את הנסיבות שבהן מצאו את מותם חללי מהומות אוקטובר.

ראשית, אין בידי ועדת חקירה לעשות שימוש באמצעי חקירה העומדים לרשות המשטרה (או מח"ש). בניגוד לגופים אלה, ועדת חקירה אינה יכולה לבצע מהלכי ותרילי חקירה שונים שיש בהם כדי לסייע להכרעה בין גרסאותיהם של כמה אנשים, אשר אפשר וכל אחד מהם היה אחראי לתוצאה הקטלנית באירוע נתון.

שנית, בשלבים הראשונים של עבודת הוועדה המתלוננים מקרב המגזר הערבי נמנעו מלשתף פעולה עם גורמי הוועדה או אכיפת החוק. גרסאותיהם הובאו בפני הוועדה לראשונה כמה חודשים לאחר שאלה נגבו תחילה על-ידי גורם שלישי, על כל הקשיים הנובעים ממצב דברים זה. זאת ועוד, במרבית המקרים שבהם נהרגו אזרחים, לא הייתה הסכמה לביצוע נתיחה לאחר המוות. הסכמה כזו לא ניתנה גם במהלך עבודת הוועדה, על אף פנייה של הוועדה אל משפחות ההרוגים לקבלת הסכמתם לכך.

שלישית, המשטרה לא תיעדה כראוי וכנדרש את פעולותיה. ברוב רובם של המקרים, השוטרים לא מלאו דו"חות פעולה על אירועים שבהם השתתפו, ולמרבית האירועים לא נערך תחקיר כנדרש.

רביעית, ככלל, המחלקה לחקירות שוטרים לא גבתה ראיות ביחס לאירועים שבהם נהרגו אזרחים, לא אספה ממצאים בשטח, ולא ניסתה, סמוך להתרחשות האירועים, לאתר מי היו השוטרים המעורבים בהם. מכאן, שלא היה בפני ועדת החקירה חומר חקירה של מח"ש אשר יכול היה לסייע לה בחקירתה בדבר נסיבות מותם של שלושה עשר החללים ובקביעת האחראים לכך.

היה מי שטען, כי אי-קיומן של פעולות חקירה כאמור על ידי מח"ש נבע מהקמת ועדת בירור לבדיקת האירועים, ואחרי כן מהקמת ועדת החקירה. אולם יודעים אנו שמח"ש קיימה הליכי חקירה ביחס לחלק מהאירועים שהתרחשו באירועי אוקטובר. במסגרת זו היא חקרה, בין היתר, אירועים שהתרחשו בכיכר המעיין בנצרת ביום 1.10.2000, ברחוב הבנקים בנצרת ביום 2.10, ובשכונת ספאפרה בנצרת ביום 3.10. רק כעבור כחצי שנה מאז האירועים החליטה מח"ש להפסיק את חקירת האירועים עד לסיום עבודת ועדת החקירה.

טענה אחרת שנשמעה הייתה, כי מח"ש לא בדקה את האירועים בהעדר תלונות לגבי רובם, ובהעדר שיתוף פעולה מצד עדים מן המגזר הערבי לגבי כולם. הטענה בדבר העדר תלונות והעדר שיתוף פעולה נכונה היא. עם זאת, גם בהעדר תלונה, העבירה המשטרה למח"ש, בהתאם לנוהל הרגיל, הודעה על כל אחד מן המקרים שבהם נהרגו אזרחים בפעילות המשטרה, ודי היה בכך כדי להורות על פתיחת חקירה. וגם זאת, אף אם לא ניתן היה לגבות באותו שלב גרסאות מאת עדים מן המגזר הערבי, ניתן היה לבצע פעולות חקירה ביחס לגורמי המשטרה. כך פעלה ועדת החקירה. די היה בעדויות אלה כדי לגלות, למשל, מה התרחש באום אל-פחם ביום 2.10 בכל הנוגע לירי הצלפים, או כדי לברר מי היה הכוח שפעל בשכונה המזרחית בנצרת באותו יום, באירוע שבו נהרג אזרח ערבי, וכן עובדות רבות נוספות הנוגעות לאירועים שבהם נפגעו אזרחים.

מחדלי החקירה והמחדלים בתיעוד האירועים, הניחו לפתחה של הוועדה קשיים גדולים. לגבי חלק גדול מן האירועים, המשימה הראשונה של הוועדה הייתה לאתר מי היה כוח המשטרה שפעל במקום. בהתחשב בהיקף כוחות המשטרה אשר נטלו חלק בפעילות המבצעית ובניידותם, ובהתחשב במספר האירועים שבהם מדובר, מימד הזמן היה קריטי לעניין זה, ובשל כך היה מדובר במכשול של ממש בעבודת ועדת החקירה. הדבר גם גרם להתארכות החקירה שניהלה. כמובן, בהעדר איסוף של ממצאי זירה במהלך האירועים או סמוך להם, לא היו בפני ועדת החקירה, אשר קמה יותר מחודש אחרי שהאירועים תמו, ממצאי זירה כמעט מאף אחד מן האירועים, והיה עליה לסמוך על תיעוד חלקי ביותר ועל עדויות. אין צורך לומר, כי גם עובדה זו הקשתה עד מאוד לקבוע מי היו האחראים לתוצאות הקטלניות של אירוע זה או אחר. המלצתה של ועדת החקירה הייתה, שתתקיים חקירה של מח"ש בשורה של אירועים, כולל אירועים שבהם מצאו את מותם 13 אנשים. הכוונה הייתה, שלאור החקירה יוחלט אם להגיש כתבי אישום וכנגד מי. והנה מתברר, שעד כה טרם נקבעו מסקנות אם יש להגיש כתבי אישום לגבי אף אחד מן האירועים שהועברו לחקירת מח"ש. הוסבר, כי הסיבה לכך הייתה נעוצה בבעיות של כוח אדם במח"ש, וכי רק כשהתקבלה עזרה בכוח אדם זורז קצב החקירה. נוכח התוצאות הקשות של האירועים שנדרשה בהם חקירת מח"ש, נוכח העובדה שהעדויות שגבו חוקרים מטעם הוועדה והוועדה עצמה היו גלויות כל העת בפני הכול, כולל בפני חוקרי מח"ש, וזאת כבר במהלך עבודת הוועדה, ונוכח העובדה שחלפה כבר שנה מאז ניתנו ההמלצות בדו"ח הוועדה, מצער הדבר שלא נעשה עד כה יותר במסגרת חקירת מח"ש.

הערות (נוספות) לדו"ח ועדת השרים

אבקש להוסיף שתי הערות קצרות, המתייחסות לדברים אשר מצאו את ביטויים בדו"ח של ועדת השרים ("ועדת לפיד"). אלה יהיו ההערות הנוספות היחידות לדו"ח ועדת השרים בהזדמנות הנוכחית.

ועדת השרים המליצה, בעקבות דברים הנזכרים בדו"ח ועדת החקירה, לקיים מאמץ חינוכי להכרת ה"אחר". במסגרת זו יתקיים שבוע לימודים המוקדש לחינוך הנוער ללימוד המאפיינים של המגזרים והעדות השונים בחברה הישראלית, תוך הדגשה של השוני במנהגים, בשפה ובתרבות, מצד אחד, והדגשת השוויון והאזרחות כישראלים, מצד שני.

ועדת החקירה אף העלתה את הרעיון הבא:

אולי הגיעה השעה לתת ביטוי בחיים הציבוריים גם למכנה המשותף לכלל האוכלוסייה על ידי הוספת אירועים וסמלים ממלכתיים שכל האזרחים יוכלו להזדהות עמם, וכי מן הראוי למצוא דרכים לחיזוק תחושת ההשתייכות של האזרחים הערבים למדינה, מבלי לפגוע בהשתייכות לתרבותם ולקהילתם.

בעקבות זאת, המליצה ועדת השרים לציין יום בשנה, דרך קבע, שבו יובאו סימנים של שותפות אזרחית, תוך הגברת הסובלנות והסולידריות בין כל המגזרים בישראל. ועדה ציבורית היא שתקבע את היום בשנה שבו יצוין יום הסובלנות וכן את תכניו.

שתי ההמלצות האמורות של ועדת השרים התקבלו, אם לדבר בלשון מתונה, בקרירות במגזר הערבי. היו שהתבטאו נגדן באמירה שכל עוד לא יבוטלו חוסר השוויון והקיפוח, אין מקום לכך.

זו תגובה מצערת. שתי ההמלצות הללו לא באו, ולא התיימרו לבוא, במקום שינויים ותיקונים בתחומים שונים ככל שאלה נדרשים. הן באו על מנת לאפשר הידברות או להקל עליה, להביא להכרה הדדית טובה יותר של המגזרים וליצור אווירה מתאימה של התקרבות ואמון. גישה אשר דוחה זאת, אינה מסייעת להשגת אותן מטרות של שוויון זכויות שהמגזר הערבי חותר להן.

קשה הייתה גם תגובת מנהיגים במגזר הערבי להרכבה של ועדת השרים. אי־שביעות רצונם מהרכבה של הוועדה הביא לכך שנציגיו של המגזר לא היו מוכנים להופיע בפני הוועדה במליאתה, ואת עצומותיהם הביאו בהופיעם בפני יושב ראש הוועדה לבדו. עם כל הכבוד, מדובר בוועדה אשר הוקמה על־ידי ממשלה בישראל, המשקפת את הרוב בכנסת, אותה ממשלה שהיא המוסמכת לפעול בשם המדינה. מנהיגי המגזר הערבי רשאים היו להביע אכזבה מהרכבה של הוועדה; ניתן לבקר את מסקנותיה והמלצותיה, או את העדרן של מסקנות והמלצות מצדה בנושאים מסוימים. אך אותם מנהיגים אינם יכולים "לבחור" להם ועדת שרים בהרכב אישי כרצונם. מכל מקום, ה"החרמה" של ועדת השרים לא הייתה ראויה, והיא לא שירתה את ענייני המגזר שאותם מנהיגים מייצגים.

ומה הלאה? / הרהורים לגבי העתיד

השאלה המנסרת בחלל, שממנה לא ניתן להתחמק, היא מה יהיה מכאן ואילך ביחסים בין יהודים לערבים כארץ הזאת? האם ידיעתם והכנתם של גורמי אירועי אוקטובר, השתלשלותם ותוצאותיהם הקשות, יביאו לשינוי? האם יטופלו הגורמים השונים למה שאירע באוקטובר 2000 ותימצא הדרך לבל ישונו עוד אירועים דומים? בדין וחשבון שלה ראתה הוועדה צורך לומר דברים מספר לגבי העתיד. עם זאת, נזהרה מלצעוד, או להציע לצעוד, בנתיבים בעלי אופי פוליטי כזה או אחר. כך אמרנו, בין היתר, בקטעים המסיימים את הדין וחשבון:

ההתנגשויות במהלך אירועים אלה ותוצאותיהן החמורות הרחיבו את השסע, הביאו לצמצום המגעים בין שתי החברות והגבירו את החשדנות והעוינות. עם זאת, אין אנו סבורים כי האירועים סימנו נקודת אל-חזור ביחסיהם של שני המגזרים. מעבר לדברים הקשים הנשמעים משני הצדדים לא אחת, קיימים בכל צד אינטרסים מוצקים וברורים לקיים יציבות ושיתוף פעולה. בסופו של חשבון, אירועי אוקטובר דווקא הוכיחו את התלות ההדדית בין שתי החברות והמחישו את הסכנות האורבות לפיתחם של קיטובים ועימותים. גם אם התפיסות מלאה ביניהן אינה ניתנת להשגה בזמן קצר, היא בהחלט אפשרית.

אכן, יש לחתור ולפעול כדי להבטיח חיים ביחד בשלום של יהודים וערבים כארץ הזאת, ובכך גם להבטיח שאירועים דומים לאירועי אוקטובר לא יחזרו עוד. חיי השכנות של יהודים וערבים מהווים עובדה קיומית, המותירה לצדדים רק אפשרות מעשית אחת, והיא קיום יחדיו מתוך כבוד הדדי. כל שאר האפשרויות הן מרשמים להגברת מתחים, להתגברות המצוקות ולהתערערות הסדר.

קיום יחדיו אינו מושג בנקל. הוא מציג תביעות שאינן קלות לשני הצדדים. הוא מחייב להקשיב לזולת, להבין את רגישויותיו ולכבד את זכויותיו הבסיסיות. על האזרחים הערבים לזכור, כי ישראל מהווה את התגשמות כיסופיו של העם היהודי למדינה משלו, מדינה יחידה שבה היהודים הם הרוב, מדינה שקיבוץ הגלויות הוא אחד מעיקריה – וכי זו תמצית הווייתה של המדינה בעבור אזרחיה היהודים. יהדותה של המדינה היא נתון קונסטטוטיוני הבא לכלל ביטוי, בין השאר, גם במרכזיות של מורשת ישראל ושל הלשון העברית בחייה הציבוריים. על הרוב היהודי לזכור, כי המדינה אינה רק יהודית אלא גם דמוקרטית, כי – כפי שנאמר לעיל – השוויון הוא אחד הנדבכים המרכזיים במבנה החוקתי של המדינה, וכי איסור ההפליה חל על כלל אזרחיה. עליו להבין, כי האירועים שהפכו את הערבים למיעוט במדינה היו בעבורם אסון לאומי, וכי השתלבותם במדינת ישראל היתה כרוכה מצידם בקרבנות כואבים. הרוב היהודי חייב לכבד את זהותם, את תרבותם ואת שפתם של האזרחים הערבים (עמ' 779–780).

יכולנו להצביע בקטע המצוטט על תנאי היסוד הנדרשים לדעתנו לצורך השגת מערכת יחסים משותפת בת־קיימה. כמו כן, בחלקים שונים של הדו"ח הצבענו על דברים הדורשים

תיקון ושינוי. אכן, לא הצבענו על מתכון ומסלול לקיום ביחד באחוזה ובשלום לאורך זמן של שני המגזרים. שאלה היא אם, מעיקרו של דבר, קיים תסריט כזה אשר ניתן לקבעו מראש עתה, ושעל פיו יהיו נכונים שני המגזרים לצעוד בנחישות ובתנופה עד להגשמתו. הטלטלה שעברה על אזרחי הארץ הזאת ותושביה באוקטובר 2000, והרצון למצוא תרופת פלא אשר תמנע חזרה לימים ההם, לתוצאות דומות ואולי קשות יותר, מפתים לכיוון הרצון למצוא נוסחה גואלת שתוליכנו דרך אל יישוב המחלוקות, ולחיים בביטחון, בשלום ובאחוזה בין כל תושבי הארץ. אך ייתכן מאוד, שאין זה אלא מקסם שווא, והדרך שבה יש לילך מובילה אל היעד בצעדים מדודים, מעט מהוססים, להבדיל מקפיצות נחשונות אשר אין לדעת מה מצופה מהן בעת נחיתה. דומה, שיש ליצור תחילה אקלים מתאים, אווירה של "הליכה לקראת", רוח של נכונות לשנות, להשלים, לוותר, להתחשב יותר בצד האחר. צלה הגדול של האווירה המשברית שחווינו כולנו באוקטובר 2000 בכוחו לסייע לכך. דומה היה לרגע, שכל הגורמים המעורבים עצרו לרגע, מוכנים לחשוב מחשבה שנייה, להביט אל חלון ההזדמנויות ולראות את הסכנות אשר רובצות בפתחו, אם לא ישונו דברים.

במהלך דיוני הוועדה גרסו עדים אחדים אשר הופיעו בפניה, שקודם אירועי אוקטובר "הכתובת הייתה על הקיר". גבירותי ורבותי, בין אם תיבחר דרך כזאת או אחרת להתמודד עם המציאות שבה אנו חיים, של חיכוכים ועימותים בין רוב למיעוט בארץ הזאת, זאת עלינו לזכור: הכתובת עדיין על הקיר.

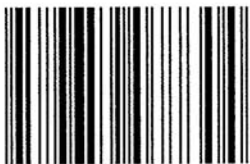
אירועי אוקטובר 2000 במגזר הערבי היו קשים וטראומטיים ללא תקדים. הם לא רק גבו מחיר כבד בנפש וברכוש, אלא גם פגעו בצע עמוק ושסע קשה לאיחוי במערכת היחסים העדינה בין אזרחי ישראל היהודים והערבים. נוכח חומרתם של אירועים אלה הקימה ממשלת ישראל ועדת חקירה, בראשות השופט תאודור אור, במטרה לרדת לחקר האמת באשר לגורמים השונים לפרוץ המהומות ולהמליץ על דרכים למניעת הישנותם.

ב-1 בספטמבר 2004, במלאת שנה בדיוק להגשת דו"ח הוועדה, נשא כבוד השופט אור (עתה בדימוס) הרצאה באוניברסיטת תל-אביב, במסגרת תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, לסיכום עבודת הוועדה. בהרצאה מקיפה וממוקדת זו שטח השופט אור את עיקרי הגורמים למהומות ולתוצאותיהן, כפי שעלו בממצאי הוועדה. יותר מכול הדגיש השופט אור את מה שכינה "גורמי עומק – האפליה המתמשכת של אזרחי ישראל הערבים בתחומים שונים ותחושת הקיפוח המפעמת בהם."

מעבר לכך עסקה ההרצאה בהשלכות השונות של דו"ח הוועדה. מצד אחד שיבח השופט אור את ההתפתחויות החיוביות (בעיקר בגישה חדשה של המשטרה), ומצד שני מתח ביקורת נוקבת על המשך המחדלים בטיפול הכולל באוכלוסייה הערבית ועל התנהלות בעצלתיים של החקירה למציאת האשמים הישירים במעשי ההרג. השופט אור גם הדף בהרצאתו את הטענות העיקריות שעלו בציבור נגד הוועדה, דרכי עבודתה ומסקנותיה, ותיאר את הקשיים שעמדו בפני הוועדה בעבודתה. הרצאתו שופכת אור על התפיסות המרכזיות של ועדת החקירה, ובמיוחד הבלטת עקרון השוויון ומדגישה את חרדתה העמוקה לגבי עתיד היחסים בין יהודים וערבים בישראל.

חוברת זו, המביאה את נוסח הרצאתו של השופט אור, היא בבחינת נורית אדומה, המהבהבת ומתריעה כל העת.

965-90773-0-0

9789659077304

הערבים בישראל
العرب في اسرائيل